

Ágyas Réka – Novák Anikó – Rózsa Rita

Pillanatfelvétel a vajdasági magyar doktoranduszokról

1. Bevezető

Szerbiában a 2005-ös felsőoktatási törvény¹ a 2006/2007-es tanévben lépett hatályba, ettől kezdve iratkozhattak be a hallgatók a háromciklusú képzési szerkezetű felsőoktatásba. A bolognai folyamattal megváltozott a korábbi doktori rendszer (magiszteri és doktori stúdiumok), amelyben nagyon hosszadalmas volt a fokozatszerzés, és bevezették a ma is működő PhD képzést, amelyre a 2007/2008-as tanévtől lehetett először jelentkezni. 2012-ben több mint 3500 szabad helyet hirdettek meg doktori képzésre az ország egyetemlein.² A betöltött helyek számáról nincsenek adataink, de 18 akkreditált felsőoktatási intézményben összesen mintegy 5000 aktív doktoranduszt tartanak számon, a háromciklusú rendszer bevezetése óta érezhetően megnőtt a hallgatók érdeklődése az oktatás e szintje iránt. Szerbia oktatásfejlesztési stratégiája³ részletesen ismerteti a doktori képzés jelenlegi helyzetét és a fejlesztési irányokat. E dokumentum szerint jelenleg a meghirdetett helyek száma nincs összhangban az egyetemek kutatói kapacitásával és a tudományos fejlődés meghatározott prioritásaival. Évente 65-75 végzett doktor jut egymillió lakosra, és a doktori disszertáció elkészítése az előző időszakban, a bolognai folyamat előtt jelentősen több ideig tartott, mint 3 év. A jelenlegi doktoranduszoknak nem biztosított minden esetben a megfelelő környezet, gyakran kompetens mentoruk sincs a csekély kutatói kapacitás következtében. A doktori programokba olyan tanárokat vonnak be, akik nem elégítik ki a kritériumokat, valamint a programok 20-30%-a

3-5 mentorral működik, akik nagy része éppen csak megüti a mércét. A szerbiai felsőoktatás zárt, elhanyagolható a külföldi egyetemekkel közösen realizált programok száma, továbbá a tanárok és a hallgatók mobilitása sem megfelelő mértékű. Kevesebb, mint fél százalék az angol nyelvű doktori képzések aránya, alig találunk interdiszciplináris és multidiszciplináris programokat.⁴

A vajdasági magyarság számára Szerbiában az egyetemi oktatást elsősorban az Újvidéki Egyetem jelenti, a Belgrádban tanulók száma elenyésző. A nemzeti kisebbségek elméletben saját nyelvükön végezhetnek az egyetemeket, viszont az oktatók hiányának következtében ez nem lehetséges, másrészt az anyanyelen történő felvételi vizsga lehetőségét sem engedélyezi minden felsőoktatási intézmény.⁵ Az Újvidéki Egyetem 14 kara közül 5 folytat részben vagy teljesen magyar nyelvű képzést. Az egyetlen teljes mértékben magyar tannyelvű kar a szabadkai székhelyű, 2006 óta működő Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar. A Bölcsészettudományi Kar 17 tanszéke közül a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken folyik teljes mértékben magyar nyelven a képzés, továbbá a Zsurnalisztika Tanszéken a férőhelyek tíz százalékát tartják fenn a nemzeti kisebbségek számára. A Művészeti Akadémián két évente nyitnak magyar színész osztályt. A szabadkai székhelyű Közgazdasági és Építőmérnöki Kar és a Szabadkai Műszaki Szakfőiskola pedig a kétnyelvű egyetemi modell elemeit hordozza, párhuzamosan alakítanak ki magyar és szerb csoportokat. Emellett magyarországi intézmények kihelyezett tagozatain végezhető magyar nyelvű képzés.

Doktori képzésre főként szerb nyelven van lehetőség, kivételt képez a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék. A Kárpát-medence oktatási és tudományos intézményeinek adatbázisa (Oktatási Kataszter) 2010-es vajdasági frissítésekor a vajdasági felsőoktatási intézmények vezetőivel készített mélyinterjúk alapján elmondható, hogy a tanszékek, karok „saját jó képességű hallgatóikból igyekeznek kinevelni az utánpótlást vagy a kar doktori iskolájában, vagy ha ezzel nem rendelkeznek, akkor vala-

¹ Zakon o visokom obrazovanju. *Službeni glasnik RS*, 2005, 76.

² *Vocič kroz akreditovane studijske programe na visokoškolskim ustanovama u Republici Srbiji*. 2012. november 9.

³ *Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020 godine. Službeni glasnik*, 2012, 107.

⁴ Uo.

⁵ 2013-ban az Újvidéki Egyetem Jogtudományi Karán nem volt lehetőség magyar nyelven felvételizni.

melyik magyarországi egyetem doktori iskolájában. Ez utóbbi megoldással él a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar és a Szabadkai Műszaki Szakfőiskola, és részben ide sorolható a Budapesti Corvinus Egyetem Kertészettudományi Kar Határon Túli Levelező Tagozata, ugyanis a zentai kihelyezett tagozaton csak alapképzésre van lehetőség, a mesterképzés és a doktori tanulmányok elvégzése viszont az anyaintézményben valósulhat meg.”⁶

Az ARANYMETSZÉS 2013 – Kárpát-medencei doktorandusz életpálya-vizsgálat vajdasági résztvevőinek 32%-a választotta a szerbiai posztgraduális képzést, míg Magyarországon 62%-uk folytatja tanulmányait ösztöndíjasként vagy költségtérítésként. A más külföldi országban doktorálók száma 6%-ra tehető. A kutatás eredményei kiválóan összevethetőek az Újvidéki Egyetem Doktoranduszainak és Fiatal Kutatóinak Szervezete (*Udruženje studenata doktorskih studija i mladih istraživača Univerziteta u Novom Sadu*) által 2010 óta minden évben elvégzett kérdőíves vizsgálatával a Szerbiában tanuló PhD hallgatók körében. A 2010-es⁷ és 2011-es⁸ kérdőív adatainak feldolgozása elérhető a szervezet honlapján, a 2012-es eredmények feldolgozása viszont még várat magára. 2010-ben 335, 2011-ben pedig 577 adatközlőjük volt. A kutatás fő témái a szerbiai doktori képzés minősége, a doktori képzés finanszírozása, a doktoranduszok és kutatók helyzetének felmérése, nemzetközi együttműködés, külföldi tapasztalatok, jövőtervek.

Mindkét évben hasonló eredmények születtek. A szerbiai egyetemeken tanuló doktoranduszok nagyjából fele egyáltalán nem vesz részt az oktatói tevékenységben, és az egész sokaság körülbelül háromnegyede hangsúlyozta, hogy egyetemi tanulmányaik alatt nem volt olyan képzés, amely felkészítette volna őket a tanításra. A tanszékek csupán az adatközlők 13%-ának teszik lehetővé/kötelezővé az óratartást, ami nagyon nagy problémát jelent, hiszen így rengetegen nem tudnak felsőoktatási

⁶ Novák Anikó: *A vajdasági magyar tudományos utánpótlás helyzete az Oktatási Kataszter tükrében*. <http://kataszter.martonaron.hu/index.php?page=tudas&category=21>

⁷ *Anketa a doktorskim studijama 2010* <http://doktoranti.org.rs/media.doktoranti.org.rs/2011/02/Anketa-o-doktorskim-studijama-u-Srbiji-avgust-2010.pdf>

⁸ *Anketa o doktorskim studijama 2011* <http://doktoranti.org.rs/media.doktoranti.org.rs/2012/02/Anketa-o-doktorskim-studijama-u-Srbiji-2011-Doktoranti-Srbije.pdf>

oktatási gyakorlatot szerezni, ami viszont nélkülözhetetlen a későbbi elhelyezkedéshez az egyetemi szférában. A szerbiai doktoranduszok kutatásában a megkérdezettek 46%-ának nem volt munkaviszonya 2011-ben, az ARANYMETSZÉS 2013 – Kárpát-medencei doktorandusz életpálya-vizsgálat eredményei szerint a vajdasági magyar doktoranduszoknak viszont 74%-a dolgozik a tanulmányai mellett.

A szerbiai doktori képzés anyagi kérdései különösen fontosak, hiszen a magyarországi tandíjak nagyjából 600 eurónak felelnek meg éves szinten, Szerbiában viszont ennek majdnem háromszorosa az éves tandíj. A szerbiai kutatás adatközlőinek 28–24%-a nem fizet tandíjat, 15–18%-a 250 eurónál kevesebbet fizet, 18–20%-a 250-1000 euró közti összeget fizet, 29–36%-a 1000-2000 közti összeget fizet, 10–12%-a pedig többet fizet 2000 eurónál.

A doktori képzés minőségét a szerbiai doktoranduszok felméréseinek válaszadói szerint a következők javítanák legjobban, illetve a következő komponenseket tartják kiemelten fontosnak a képzés minősége szempontjából: a mentorral való kapcsolat, jobb anyagi helyzet, jobb hozzáférés a kutatáshoz és erőteljesebb részvétel az oktatásban, több lehetőség a külföldi tapasztalatszerzésre, kiemelt kutatói tevékenység.

2. Problémafelvetés

Az ARANYMETSZÉS 2013 – Kárpát-medencei doktorandusz életpálya-vizsgálat vajdasági tematikájú online kérdőívét 102 fő (60 nő, 42 férfi) töltötte ki, ami a Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók adatbázisával összehasonlítva a célközönség mintegy 65%-át jelenti. A kérdőív kitöltésekor 50-en tanultak doktori iskolában, 24-en már befejezték a képzést, de még nem indították el a fokozatszerzési eljárást, és 8-an doktorjelöltek, akik 2013-2014 folyamán tervezik megszerezni a fokozatot. A megkérdezettek közül csupán ketten nyilatkoztak úgy, hogy valószínűleg nem fognak fokozatot szerezni. Az adatközlők döntő többsége (84 fő) 25-35 év közötti, 45 fő nőtlen, illetve hajadon, 35 fő házas, 11 fő él élettársi kapcsolatban, és 2 fő elvált, valamint 27 személynek van gyermeke.

Jelen tanulmány az ARANYMETSZÉS vajdasági adatai alapján, azokat a vonatkozó szerbiai kutatásokkal összevetve, a következő kérdések megválaszolására törekszik:

1. A kutatás eredményei összhangban vannak vagy eltérnek a vajdasági magyarok migrációját tematizáló szakirodalom megállapításaival? Valóban elmegy-e az értelmiség? Mutatkozik-e hajlandóság a hazatérésre? Jövőterveik, vágyaik mennyire vannak összhangban a valósággal, a lehetőségekkel?
2. Miért tanulnak tovább a vajdasági fiatalok? Megéri-e számukra a befektetett energia?
3. Mennyire versenyképesek a vajdasági magyar doktoranduszok?

3. Tanulmányi célú migráció és annak költségei

A vajdasági magyar közösség egyik jelentős társadalmi problémája alulreprezentáltsága a felsőoktatásban. Egyedül a társadalom- és humántudományok területén magaslik ki az arányuk, ugyanis a magyar egyetemi hallgatók 44,7%-a folytat ilyen jellegű tanulmányokat,⁹ és ennek következtében a szerbiai munkaerő-piacon korlátozott lehetőségekkel rendelkeznek. A problémát még tovább súlyosbítja a jelenlegi szakemberek, a magasan képzett – és még tanulni vágyó – innovatív vajdasági elit¹⁰ *ideiglenes, azaz tanulmányi vagy munkavállalási célú elvándorlása*. Mint

⁹ Takács Zoltán: Egyetemalapítási helyzetkép a Délvidéken. Abszolutórium dolgozat – összegzés. In: Somogyi Sándor (szerk.): *Évkönyv 2009*. Regionális Tudományi Társaság: Szabadka, 61–85.

¹⁰ „A Magyarországon továbbtanuló vajdasági hallgatók között legmagasabb az értelmiségi családból származók aránya.” Erdei Itala: Hallgatói mobilitás a Kárpát-medencében. *Education*, 2005, 2. 334–359.

Ha összehasonlítjuk a Szerbiából érkező migránsok és Magyarország állampolgárainak iskolai végzettségét, a migránsok között nagyobb arányban található közép illetve felsőfokú végzettségű egyén, „mint az autochton populációban”. Kincses Áron: *A Kárpát-medence ezredforduló utáni migrációs hálózatának vizsgálata magyar nézőpontból*, PhD értekezés, 2010. http://teo.elte.hu/minosites/tezis2010/kincses_a.pdf (Letöltés dátuma: 2011.04.10.)

tudjuk, az ilyen célú elvándorlás az első lépcsőfoka a szülőföldtől való elszakadásnak.

Mivel az elmúlt időszakban a felsőoktatás remélt – és elvárt – diverzifikálódása nem következett be, pozitív változást sem tapasztalhatunk Szerbia gazdasági helyzetével kapcsolatban, a stagnáló, de sok esetben rosszabbodó életszínvonal, a kiszámíthatatlanság következtében a migrációs szándékot fontolgatók köre egyre jobban szélesedik. Mindez az alacsonyan és magasan képzett egyénekre egyaránt jellemző.

A globalizáció korában már nem tekinthető végleges folyamatnak a migráció.¹¹ Az emigráló vajdasági magyarság célállomásainak kiválasztása során jellemzően fontos szempont a földrajzi távolság, annak érdekében, hogy az ingázás lehetősége fennmaradjon az anyaország és a szülőföld között. E jelenség legegyszerűbben a *transznacionalitás* fogalmával azonosítható. Az elvándorolt egyén számára az országhatár átlépése nem jelent végleges elszakadást szülőföldjétől, családi, gazdasági, szociális, vallási, kulturális, politikai kapcsolataival táplálva egyszerre két vagy több nemzetállam „összekapcsolódását”.¹²

„A transznacionális társadalmak [...] földrajzi értelemben nem kötött társadalmat [...] feltételeznek. Az elmozdulás a lokalitások között nem egyszeri, hanem többszöri oda-vissza mozgás is lehet, a jövőre vonatkozó perspektívákat is a nyitva hagyott lehetőségek jellemzik, így jön létre [...] a lebegés állapota [...]. Ez a „lebegés” akár állandósulhat is, más esetekben viszont a migráns kilép ebből az állapotból [...], és személyes kapcsolatait, jövőre vonatkozó elképzeléseit, tartózkodá-

¹¹ Melegh Attila: *Globalizáció és Magyarország*. In: Koppány Judit – Udvarhelyi Éva Tessa (szerk.): *A világ az iskolában. Tanulmányok a globalizációról tanároknak*. Artemisszió Foundation: Budapest, 2009. 16–24.,

Melegh Attila – Kovács Éva: „Az ereimben európai vér folyik”. *A bevándorló nők élettörténeti perspektívái és integrációja nyolc európai országban*. In: Melegh Attila – Kovács Éva – Gödri Irén: *Azt hittem célt tévesztettem - A bevándorló nők élettörténeti perspektívái, integrációja és a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök nyolc európai országban*. (Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézetének kutatási jelentései, 88.) KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 2010.

¹² Erőss Ágnes – Filep Béla – Rácz Katalin – Tátrai Patrik – Váradi Monika Mária – Doris Wastl-Walter: *Tanulmányi célú migráció, migráns élethelyzetek: vajdasági diákok Magyarországon. Tér és Társadalom*, 2011, 25 (4).

sát tekintve az egyik lokalitás fontossága megnő.”¹³ A folyamatok értelmezésénél figyelembe kell venni, hogy Magyarország sajátos történelmi múltja miatt a vajdasági magyarság vándorlása részben eltér a hagyományos nemzetközi migrációtól. A határon túli magyarokra jellemző migráció a belföldi és a nemzetközi migráció ötvözeté.¹⁴ A vajdaságiak az anyaországba vándorolnak vissza – igaz, „külföldi magyarként” –, viszont migrációs terveikre nagymértékben hatással van a nyelvi, a kulturális és az etnikai azonosság, az „*etnikai tőke*”.¹⁵ Emiatt a Magyarországra történő vándorlás az egyik oldalon „hazatérést” jelenthet az egyén számára, míg a másik oldalon kilépést a jelenlegi kisebbségi státuszából. A határon túli magyaroknak nyelvi és kulturális szempontból nem jelent akkora nagy kockázatot, megterhelést az elvándorlás – jelen esetben az ingázás – Magyarországra.

A szerb állampolgárságú¹⁶ egyének Magyarországon történő iskoláztatása viszonylag divatosnak mondható, habár a számok mögött (ld. *1. táblázat*) mélyebb okok húzódnak meg. Az óvodától a középiskolai képzésig részbeni ingadozást, illetve csökkenést figyelhetünk meg, amelynek oka, hogy az oktatás e szinterein még van lehetőség Szerbiában magyar anyanyelven tanulni. A magyarországi felsőoktatási intézmények keresettsége viszont nem csökken. Míg az anyaország felsőoktatási képzések tömkelegét nyújtja, addig Szerbiában nem létezik önálló magyar felsőoktatási intézmény, a magyar nyelvű felsőoktatási

¹³ Feischmidt Margit – Zakariás Ildkó: *Hazatérő idegenek. Az etnikai migráció formái, okai és hatásai a Kárpát-Medencében*. In: Hárs Ágnes – Tóth Judit (szerk.): *Változó migráció – változó környezet*. MTA Etnikai – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2010. 54–86: 81.

¹⁴ Gödri Irén: *Migráció a kapcsolatok hálójában. A kapcsolati tőke és a kapcsolatháló jelenléte és szerepe az ezredvégi magyarországi bevándorlásban*. (Központi Statisztikai Hivatal Népeségstudományi Kutatóintézetének kutatási jelentései, 89.) KSH Népeségstudományi Kutatóintézet: Budapest, 2010.

¹⁵ „Az etnikai tőke azt a bizalmat és előnyt jelenti, amelyet az azonos etnikai csoporthoz való tartozás révén nyer el valaki.” Gödri: *Migráció a kapcsolatok hálójában*, i.m.: 33

¹⁶ Becslések alapján a Jugoszláviából, illetve utódállamaiból továbbtanulási céllal érkező hallgatók 80-90%-a magyar anyanyelvű/nemzetiségű. Erőss–Filep–Rácz – Tátrai – Váradi – Wastl–Walter: *Tanulmányi célú migráció*, i.m. idézi Kováts, Medjesi 2005.

képzési kínálat sokkal szűkösebb, mint Szlovákiában, Ukrajnában vagy Romániában.¹⁷

1. táblázat. Szerb állampolgárságú óvodások, iskolások és egyetemi hallgatók száma Magyarországon

Tanév	Óvoda	Általános iskola	Szakiskola	Középiskola	Felsőoktatási intézmény	
					Összes munkarend	Nappali munkarend
2001/2002	55	306	49	634	1229	822
2002/2003	65	307	80	556	1194	796
2003/2004	30	282	73	511	1095	663
2004/2005	29	222	72	509	1132	714
2005/2006	33	232	71	465	1163	755
2006/2007	35	194	101	485	1205	765
2007/2008	35	170	81	421	1310	871
2008/2009	38	139	47	380	1320	863
2009/2010	39	211	71	401	1385	1009
2010/2011	38	174	60	353	1516	1136
2011/2012	52	220	40	359	1646	1244

Forrás: Statisztikai tájékoztató, Oktatási évkönyv 2011/2012, Budapest, 2012, 36.

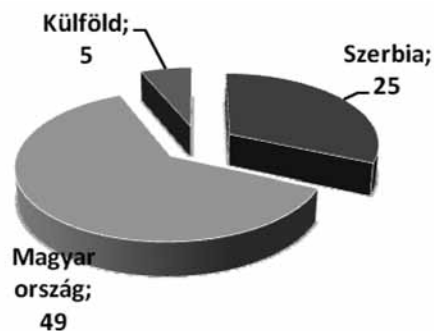
Illés (2009) tanulmányában olvasható, hogy Magyarország vonzóereje csökkenő tendenciát mutat, mint célország, viszont tranzit-migrációs jelentősége erősödik.¹⁸ Ezzel szemben bár a meglehetősen alacsony és hiányos válaszdóci hajlandóság miatt mélyreható következtéseket óvatosan vonhatunk le, az megállapítható, hogy a vajdasági magyar doktoranduszok, és általánosságban a vajdasági magyarok számára jelenleg is *célországot jelent az anyaország, ezzel magyarázható az 1. táblázatban megfigyelhető növekvő tendencia*. Jellemző, hogy az, aki PhD-képzése előtt már magyarországi felsőoktatásban vett részt, továbbra is az anya-

¹⁷ Lásd bővebben: Takács Zoltán: *Egyetemalapítási helyzetkép a Délvidéken*. In: Kötél E., Szarka L. (szerk.): *Határhelyzetek II. Kultúra – Oktatás – Nyelv – Politika*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium: Budapest, 2009. 289–313.

¹⁸ Illés Sándor (2009): *Magyarország munkaerő vonzása*. In: Illés Sándor (szerk.): *Magyarország vonzásában. KSH NKI Kutatási Jelentései 85*. Budapest: KSH NKI, 13–28.

országban folytatja tanulmányait, viszont jelentős azok száma is, akik a szerbiai felsőoktatási képzés után inkább a magyarországi PhD képzést részesítik előnyben.

1. ábra. Doktori képzés országok szerint (fő)

2. táblázat. A PhD képzés országa a korábbi képzés helyszíne szerint (fő)

	Melyik országban folytat PhD képzést?(fő)		
	Magyarország	Szerbia	Egyéb külföldi ország
Szerbiai képzésben vett részt PhD képzése előtt (fő)	18	24	2
Magyarországi képzésben vett részt PhD képzése előtt (fő)	27	1	3
ÖSSZESEN	45	25	5

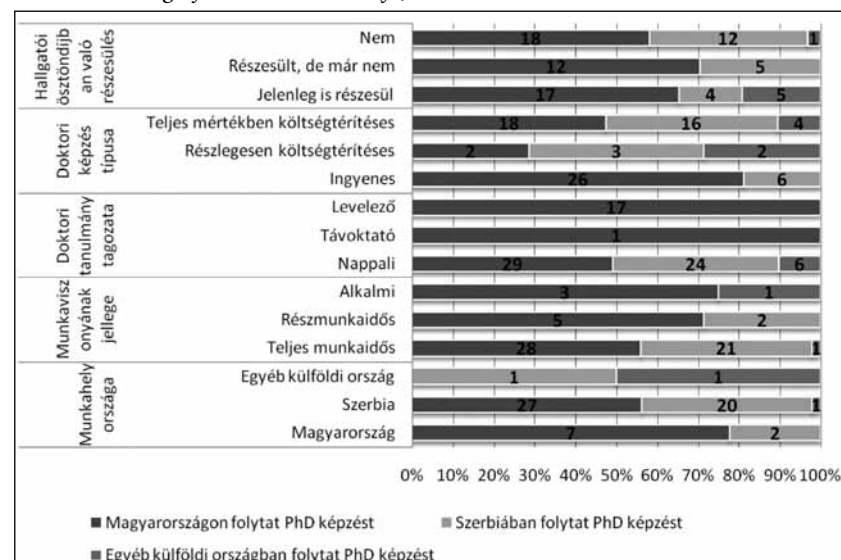
Számos migrációval kapcsolatos kutatás foglalkozik azzal, hogy azon egyéneknél, akik rendelkeznek vándorlási tapasztalattal nagyobb mobilitási hajlandóság figyelhető meg a jövőben. „Azok az emberek, akik kivándoroltak, vagy korábbi migrációs tapasztalattal rendelkező személyekkel vannak kapcsolatban, olyan társadalmi tőkéhez férnek hozzá, amely jelentősen megnöveli annak valószínűségét, hogy a migrációt válasszák.”¹⁹ A vajdasági magyar doktoranduszokra ez nem jellemző,

¹⁹ Gödri: Migráció a kapcsolatok hálójában, i. m.: 33:50

ző, az anyanyelv, az etnikai tőke hatása érezhető az eddigi és a közelgő migrációs tervek kapcsán is.

A vajdasági magyar doktoranduszok viszonylag *magas költségeket* – nem kizárólag anyagi költségeket értve ez alatt, hanem például az ingázással járó időt, a munka melletti tanulást – fektetnek be doktori tanulmányaikba, viszont kétséges, hogy ezek Szerbiába visszaérkezve megtérülnek-e.

2. ábra. Magyarországi, szerbiai és egyéb külföldi ország doktori képzésének jellemzői, a költségbefektetések eloszlása (fő)

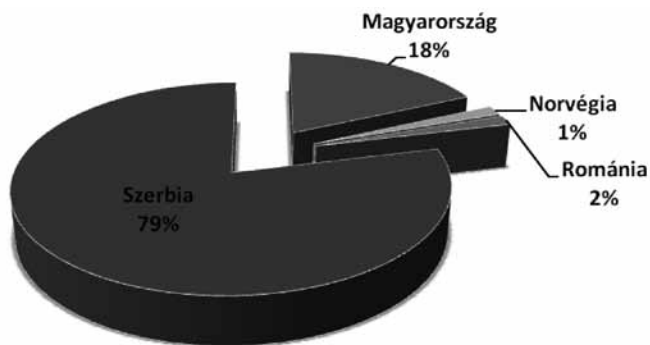
Ebben az esetben a *transznacionalitás* is „költségként” jelenik meg. Meglehetősen magas azok száma, akik Magyarországon tanulnak, viszont a munkahelyük Szerbiában van – a végleges elszakadás nem jellemző rájuk. A tanulmányok melletti munkavállalás,²⁰ továbbá az idő

²⁰ A megkérdezett vajdasági magyar doktoranduszok 74%-a doktori tanulmányai mellett egy vagy több helyen is foglalkoztatott státuszt tölt be. Csúpn 18%-ra jellemző az alkalmi, illetve a részmunkaidős munkaviszony. Az érvényes válaszokból kiderül, hogy a vajdasági magyar doktoranduszok és a doktorjelöltek nagy része az állami szektorban helyezkedett el, és csúpn 29%-uk magánvállalkozásban.

szempontjából ugyan „költséget” és megterhelést is jelenthet, viszont hátrányt semmilyen értelemben sem (akik egy vagy több helyen dolgoznak, illetve akik nem rendelkeznek munkahellyel a doktori fokozat megszerzésének esélyét ugyanúgy pozitívan ítélik meg). Mint ismert, a szerbiai és a magyarországi PhD képzés nemcsak színvonalban, de időbeosztásában is eltér egymástól. Ennek ellenére meglepő, hogy inkább a magyarországi – többségében nappali – képzésben résztvevőkre jellemző a teljes és a részmunkaidős foglalkoztatás. Összességében a többségnek a PhD képzés *tandíja* jelentős anyagi megterhelést is jelent, ennek következtében a hallgatói *ösztöndíjban* való részesülés hiánya is megjelenik.

Megállapítható, hogy a munkahellyel rendelkező doktoranduszok 80%-a Szerbiában dolgozik, ami jelentheti azt is, hogy a nagy többségük szülőföldjén próbál továbbra is boldogulni, fokozatának megszerzésével ugyanis megerősítheti jelenlegi pozícióját (3. ábra).

3. ábra. Munkahely országa (%)

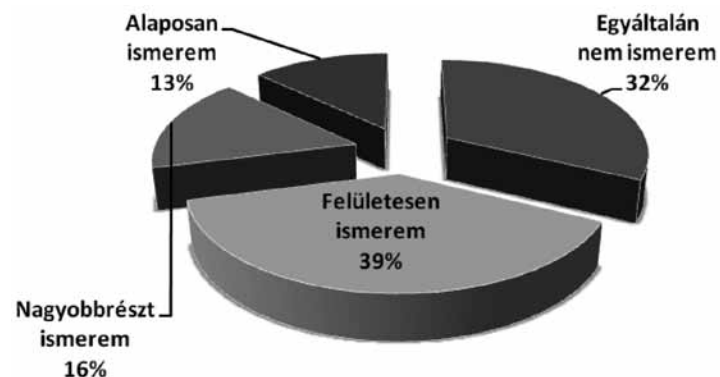

Függetlenül attól, hol folytatja doktori tanulmányát az egyén, anyagiakban és egyéb költségekben mérve is *sokat fektet be* képzésébe. Feltevődik a kérdés, vajon mi vár rájuk a szülőföldön? Jelenleg azoknak a hallgatóknak, akik külföldi oklevéllel rendelkeznek – és nem saját vállalkozást szeretnének indítani – az oklevél honosításának procedúrájával²¹

²¹ Meglehetősen hosszadalmas, de főleg magas költségekkel jár a doktori fokozat honosítása.

is számolniuk kell. A megkérdezettek többsége, 61%-uk egyáltalán nem, vagy csak felületesen ismeri ennek folyamatát. Emellett a friss doktori fokozattal rendelkező egyéneknek szembesülnie kell Szerbia további hátulütőivel: a Magyarország és Szerbia közötti jövedelemegyenlőtlenségekkel, a kutatóhelyek hiányával, a kisebbségi létbe való „visszalépéssel”, a többségi és/vagy a kisebbségi tudományos életbe való beágyazódás kérdésével stb.

4. ábra. Az oklevél honosítási procedúra ismerete a külföldön tanulók között (%)

A vágyak és a valóság összeegyeztetése nem lesz könnyű a vajdasági magyar doktoranduszok számára. A megkérdezettek között a legpopulárisabb munkahely a felsőoktatásban dolgozni főállású oktatóként, ezután az állami kutatóintézet következik, majd kis lemaradással a magánszektor következik. Míg Magyarország doktori piacára – a szerbiaihoz képest – telítettség jellemző, addig Szerbiában – kiváltképp Vajdaságban – a fent említett „álommunkahelyek” a doktori végzettségű egyének alacsony száma ellenére is elérhetetlennek tűnnek. Szerbiában a vágyak nehezen találkoznak a realitással. Köztudott a felsőoktatási intézményekbe való bekerülés nehézsége, az állami kutatóintézetek hiánya, illetve a magánszektor pangása.

A vajdasági magyarságot továbbra is fenyegeti az „agyelszívás” veszélye, Szerbia ugyanis jelenleg szűk karrierlehetőséget tud nyújtani egy doktori végzettségű egyéneknek. Egyedül a szülőföldön meglévő kapcsolathálók

létének és kiterjedtségének – az egyén családja, szűk baráti köre – van olyan hátráltató vagy visszahúzó ereje, hogy hazacsábítson vagy megtartsa néhány magasan kvalifikált fiatal. Másrészt féltő, hogy Magyarország demográfiai és munkaerő-piaci problémáit a magasan képzett határon túli magyarság által kívánja orvosolni, ugyanis ez jelent a magyar állam számára a legkevesebb költséget, ez a fajta migráció pedig az azonos nyelvi és kulturális szokások miatt a legkevesebb konfliktussal jár.

A munkavállalással kapcsolatos adatok kimutatták, hogy a vajdasági magyar doktoranduszok jellemzően Szerbia munkaerő-piacán vannak jelen, viszont kérdés, hogy a magasan képzett egyének továbbra is Szerbiában szeretnének-e érvényesülni vagy sem. Összesen 18 egyén jelezte a 71-ből, hogy a doktori fokozat megszerzését követően vélhetően Magyarországon fog élni, ezek közül 8 olyan egyén volt, aki Szerbiát jelölte meg második helyként, viszont az érvényes válaszadók közel 70%-a továbbra is Szerbiában tervez maradni. Azon válaszadók körében, akik első helyen Szerbiát jelölték meg (49 egyén), összesen 14 olyan egyén volt, aki második helyen is jelölt be országot. Ezek közül 12-en Magyarországot írták be. Elenyésző azok száma, akik nem Magyarországon, illetve nem Szerbiában tervezik életüket a doktori fokozat megszerzése után.

3. táblázat. Fokozat megszerzését követően vélhetően melyik országban fog élni? (fő)

Elsőnek mondták (71 fő)		Másodiknak mondták (29 fő)		Harmadiknak mondták (8 fő)	
Szerbia	49	Magyarország	14	Szerbia	4
Magyarország	18	Szerbia	8	Szlovénia	2
Svájc	1	Szlovénia	2	Belgium	1
Norvégia	1	Benelux állam	1	Németország	1
Belgium	1	EU	1		
		Kanada	1		
		Olaszország	1		
		USA	1		

Annak ellenére, hogy a vajdasági magyar doktoranduszok és doktorjelöltek Szerbiában keresik az érvényesüléshez vezető utat, az élet- és munkakörülmények remélt javulása érdekében a válaszadók közel 44%-

a jelezte, hogy szívesen, vagy nagyon szívesen elhagyná szülőföldjét, és csupán 15% nyilatkozott úgy, hogy nem szívesen szánná rá magát erre a lépésre. Ám ez a típusú elvándorlás inkább ideiglenes, mintsem végleges letelepedést jelent.

Az összes válaszadó (102) közül 24 személy jelezte, hogy a közeljövőben tervez külföldre utazni kutatási és/vagy továbbtanulási, szakmai továbbképzés, valamint munkavállalás céljából, viszont elenyésző azok száma (3 személy), akik véglegesen letelepednének más országban, jellemzően Európa határain belül.

A vajdasági magyar doktoranduszok véleménye szerint a tanulmányukba befektetett költségek részben megtérülni látszanak, közel 64%-uk pozitívan vélekedik jövője kapcsán, bíznak életük jelentős javulásában, amiben az ambíciójuknak és szakmai teljesítményüknek valamint doktori tanulmányaiknak és fokozatszerzésüknek jelentős és egyben meghatározó szerepe van. Ezzel szemben a szerbiai doktoranduszok kutatás válaszadóinak 64%-a nemmel válaszolt, arra a kérdésre, hogy létezik-e perspektíva a fiatal kutatók előtt Szerbiában, és ugyancsak 64%-uk tervezi elhagyni Szerbiát. Szerbia mint kibocsátó ország gazdaságilag alacsonyabb helyzetben van, és azáltal, hogy a szakemberek illetve a továbbtanulni szándékozó fiatalok elhagyják az országot, még jobban erősítik az ország lemaradását. Az eddig végbement – akár természetesnek is mondható – migrációs folyamatok felvetik azt a kérdést is, hogy vajon Szerbia, a Vajdaság, a vajdasági magyarság gazdasági és politikai vezető rétege képes-e felismerni a külföldön lévő, de a legtöbb esetben „lebegő”, magasan képzett vajdasági magyarok tudástőkéjét és ezt a szülőföldön hasznosítani.

4. A doktori képzés és a kutatói pálya

A 2000-es évek elején a Kárpát-medence régióiban a kisebbségi közösségek tudományos vezetői a 35 évnél fiatalabb kutatók számát Felvidéken, Erdélyben, Kárpátalján és Vajdaságban összesen 364-re becsülték. A legtöbb fiatal kutató Erdélyben volt ekkor, szám szerint 181, de igen magas számban képviseltették magukat a Felvidéken is (105). Vajdaság-

ban 57 fiatal kutatóról tettek említést a megkérdezett tudományos vezetők, míg Kárpátalján 21-ről, a szerzők ugyanakkor a vajdasági helyzetet értékelték a legsúlyosabbnak.²² Adataink szerint 10 év alatt jelentősen gyarapodott a vajdasági magyar tudományos utánpótlás, jelenleg mintegy 150-160 vajdasági magyar doktorandusz szerepel a Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete adatbázisában.²³

Mi okozta mintegy tíz év alatt ezt a jelentős növekedést? Az egyik ok az lehet, hogy Szerbiában a bolognai folyamat bevezetését követően a korábbinál sokkal több személy számára vált elérhetővé a doktori képzés, s a fokozatszerzési eljárás lerövidült. Minden bizonnyal pozitívan befolyásolta a folyamatot a vajdasági felsőoktatás, tehetséggondozás fontos intézménye, a 2001 óta működő Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, amely hároméves tutoriális ösztöndíjrendszerrel segíti a legtehetségesebb fiatal kutatókat. 2002 óta minden évben megrendezik a Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferenciát, amelyen az egyetemisták mellett évről évre egyre több doktorandusz is bemutatkozik.

Nem feledkezhetünk meg a negatív tényezőkről sem. Szerbiában a munkanélküliségi ráta az elmúlt években folyamatosan növekvő tendenciát mutat: míg 2007-ben 18,8% volt, addig 2013-ban már meghaladta a 24%-ot is,²⁴ a GDP-növekedés lassuló tendenciát mutat.²⁵ Mindezek ugyancsak ösztönözhetik a továbbtanulást, ugyanis egy doktorandusz ösztöndíjasként a PhD képzéssel három év biztos egzisztenciát is nyer. Továbbá a tanulmányok idejének és a családalapítás megkezdésének kitolása nemzedéki sajátosság is.

Az ARANYMETSZÉS 2013 doktorandusz életpálya-vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a vajdasági adatközlőket elsősorban szakmai-tudományos szempontok vezérelték, amikor a doktori tanul-

²² Berényi Dénes – Egyed Albert – Kulcsár Szabó Enikő: A magyar tudományos utánpótlás a Kárpát-medence kisebbségi régióiban. *Magyar Kisebbség*. 2004, 3. 195–208.

²³ A Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók 2012-2013-ban, a Bethlen Gábor Alap támogatásával készített adatbázisa alapján.

²⁴ vö. Index Mundi, <http://www.indexmundi.com/g/g.aspx?c=ri&v=74>, Szerbiai Statisztikai Hivatal, <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>

²⁵ <http://www.gfmag.com/gdp-data-country-reports/184-serbia-gdp-country-report.html#axzz2i0XRS7Zt>

mányok mellett döntöttek, közepesen voltak fontosak számukra a későbbi munkalehetőségek és munkahelyi elvárások, valamint egyáltalán nem voltak fontosak számukra a családi elvárások, illetve a hallgatói évek meghosszabítása.

5. ábra. A doktori iskola kiválasztásának okai

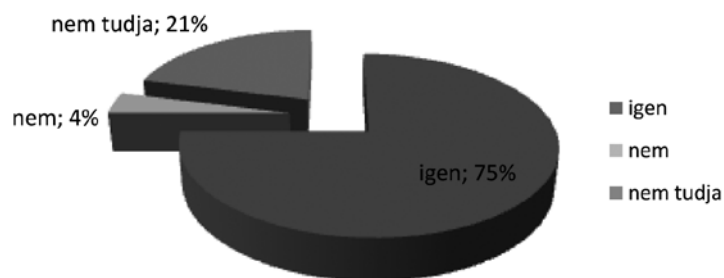

A doktori iskola kiválasztásánál (5. ábra) is elsősorban a szakmai-tudományos szempontok voltak döntőek a kényelmi és anyagi szempontokkal ellentétben. A megkérdezettek számára a leglényesebb kritériumok a következők voltak: a szakmai érdeklődésük és a doktori iskola kínálatának összhangja, a képzés magas színvonala, a doktori iskola oktatói és az intézmény hírneve. Ezzel szemben jelentős hatása nem volt az olyan kényelmi szempontoknak, mint a könnyű bekerülés, a képzés könnyű elvégzése és a legkisebb anyagi megterhelés. Az egyetemi oktatók ajánlása fontosabb volt számukra, mint a korábban végzetek pozitív tapasztalatai. Ami meglepetést okozott, az a képzés nyelvének motivációs ereje. A megkérdezettek 48%-át a döntés meghozatalakor nem befolyásolta a képzés nyelve, 22%-ára jellemző is volt, meg nem is, hogy ez alapján hozta meg a döntését, és 30%-uk szempontjából volt húzóereje a képzés nyelvének. Mindehhez hozzátartozik, hogy a doktori képzést 57 doktorandusz magyarul, 24 szerbül, 17 angolul és 1 németül végzi. Magyarázatra szorul a korábbi tanulmányok helyszínének moti-

vációs ereje, a válaszok pont fele-fele arányban oszlanak meg. Ha tudományterületek szerinti bontásban nézzük meg ezt, azt látjuk, hogy a bölcsészek és társadalomtudósok könnyebben váltanak intézményt, míg a műszaki és természettudományok képviselői számára lényeges a folytonosság, hiszen e tudományterületekre jellemző a szoros együttműködés a témavezetővel és a kutatócsoporttal.

A témavezetővel való jó viszony az egyik leglényegesebb tényezője a sikeres fokozatszerzésnek. A témavezető és doktorandusz kapcsolata a legtöbb esetben már a képzés előtt megkezdődik, erre utal, hogy a megkérdezettek 62%-a a doktori tanulmányok előtt kérte fel témavezetőjét, 26%-uk a felvételt követően kérte fel, míg 8%-uk számára a doktori program jelölt ki mentort. Az adatközlők többségének véleménye szerint mentoruk szakmailag kompetens, elismert szakértő, kitűnő oktató, értékes szakmai kapcsolatokkal rendelkezik, jó diplomata, lelkiismeretesen végzi munkáját, értékes szakmai útbaigazításokat ad, segít a szakmai kapcsolatteremtésben és kisebb részben ugyan, de közös publikációkra is lehetőségeket kínál. A doktoranduszok témavezetővel való elégedettségéről leghívebben az tanúskodik, hogy 75%-uk nem választana új témavezetőt, ha újrakezdené a doktori képzést.

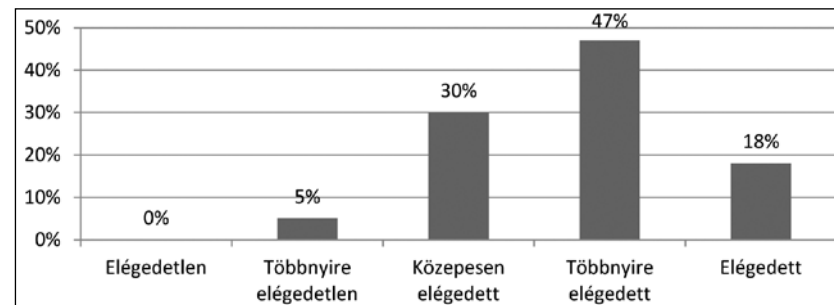
6. ábra. Ha újrakezdené a doktori képzést, ugyanazt a témavezetőt választaná? (%)

A vajdasági magyar doktoranduszok több mint fele összességében elégedett a doktori képzésével, ha külön vizsgáljuk a Magyarországon és Szerbiában tanulókat, akkor némi hangsúlyeltolódás figyelhető meg. A Magyarországon doktorálók 74%-a (20%+54%) elégedett és többnyire

elégedett, míg Szerbiában ez az arány csupán 46% (32%+14%). Szerbiában a közepesen elégedettek aránya közelít a Magyarországon többnyire elégedettek arányához. Ez a hangsúlyeltolódás érthetővé válik, ha az adatokat összevetjük a szerbiai kutatás hasonló tematikájú kérdéseire adott válaszokkal, melyek a szerbiai doktori képzés alacsonyabb színvonalát támasztják alá. A szerbiai kutatás mindkét évében a válaszadók 63%-a ítélte nem megfelelőnek a posztgraduális órákat. 2011-ben a megkérdezettek 57%-a válaszolta azt, hogy nincsen rendes tanítás a doktori képzésben. A tanítás minősége közepesen érdeklí a tanári kart az adatközlők szerint. A saját kutatómunkájuk feltételeit 2010-ben 20%-uk, 2011-ben pedig csak 16%-uk értékelte jónak, közepesnek 43% és 51%, rossznak pedig 37% és 33%. Ezek az adatok igencsak szembetűnőek, hiszen a doktori iskolák programját az Oktatási Minisztérium illetékes bizottsága akkreditálta, viszont ezek szerint a leírtak és a gyakorlat nem találkoznak egymással.²⁶

7. ábra. Mindent egybevetve, mennyire elégedett a doktori képzésével? (%)

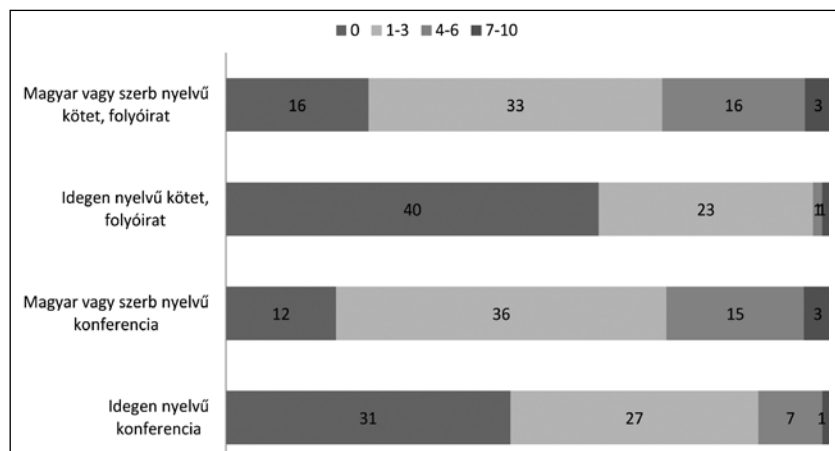
A vajdasági magyar doktoranduszok a doktori képzés problémájaként a pénzhiányt, a kutatóintézetek és egyéb oktatói állások hiányát emelték ki. Több olyan vélemény is megfogalmazódott, amely szerint a képzés tanrendje kevésbé vagy egyáltalán nem illeszkedik a doktori kutatások témájához, ebből adódóan kevésnek tartják a 3 éves képzést, mivel nem tudnak a kutatásokra összpontosítani. A válaszadók javaslatokat is megfogalmaztak, amelyekkel meg lehetne oldani a képzés hibáit. Szerin-

²⁶ A hivatkozott 2010-es és 2011-es szerbiai doktori kutatás eredményei alapján.

tük szükséges a kutatási témák és a tanterv szorosabb kapcsolata, egyéni tanterv alkalmazásával hatékonyabbá válhatna az oktatás, és a mentorral is szorosabb lehetne így az együttműködés. Továbbá az idegen nyelvi kurzusokat is hiányolják a doktoranduszok, hiszen a nem megfelelő nyelvtudás nagyban gátolja a külföldi kutatómunkákban, nemzetközi kutatócsoportokban való részvételt, vagy az idegen nyelvű publikációk megírását.

A nyelvtudás, a publikációk mennyisége és minősége, valamint a külföldi tapasztalat nagyon lényeges, hiszen a fiatalok versenyképességének, felkészültségének mércéje. A válaszadók 11%-a alapszinten, vagy egyáltalán nem beszél sem a szerb, sem az angol nyelvet, míg anyanyelvi szinten, illetve felsőfokon szerbül 37%-uk, angolul 25%-uk tud, középfokon pedig szerbül 52%, angolul 64%. Szembeötlő a német nyelv elenyésző ismerete is, hiszen az adatközlők 63%-a alapszinten, vagy egyáltalán nem tud németül, mindössze 34%-uk rendelkezik középszintű tudással, s csupán 3%-uk felsőfokúval.

8. ábra. Tudományos tevékenység az elmúlt 12 hónapban (fő)

A tudományos életben nem elégséges nyelvismeret lehet az egyik oka annak, hogy viszonylag kevesen publikálnak és adnak elő idegen nyelven, és nagyon alacsonynak tűnik az az adat is, hogy az elmúlt 12 hónapban 12-16 fő nem publikált, illetve nem adott elő magyar vagy szerb

nyelven sem. A többség évente általában 1-3 alkalommal publikál, illetve vesz részt konferenciákon. Ha tudományterületi bontásban nézzük meg a publikációkat, az elmúlt egy évben idegen nyelven egyáltalán nem publikálók között csupán 1 természettudománnyal, 2 műszaki tudománnyal és 2 orvostudománnyal foglalkozót találunk, viszont ők 2011-ben, vagy 2012-ben kezdték doktori tanulmányaikat. Az elmúlt 12 hónapban 1-3 idegen nyelvű publikációval 9 természettudományi (összesen 12-ből), 6 műszaki tudományi (összesen 13-ből) és 1 orvostudományi (összesen 3-ből) PhD hallgató rendelkezik, viszont a bölcsészettudomány és társadalomtudomány területéről összesen 7 ilyen személy töltötte ki a kérdőívet. Ezek a jelentős eltérések elsősorban a tudományterületek sajátosságaiából adódnak, a természettudományi és műszaki tudományi témák sokkal nemzetközibbek, mint a humán vagy társadalomtudományiak többsége, illetve bejáródottabbak a külföldi publikálás csatornáit.

A nyelvismerettel szorosan összefügg a mobilitás is, a 102 válaszadóból mindössze 16 fő (16%) töltött hosszabb-rövidebb időt külföldön, ebből pedig csupán 5 fő tartózkodott egynél több országban néhány hónapig. A célországok Ausztria, Magyarország, Németország, Finnország, Olaszország, Dánia, Norvégia, Belgium, Szlovénia, Spanyolország és Japán voltak. E tekintetben az volt a hipotézisünk, hogy a Magyarországon tanulók nagyobb arányban vesznek részt cserediák-programokban, tanulmányutakon, de e feltevésünk nem igazolódott, ugyanis a külföldre utazó diákok száma hasonló arányban van mindkét országban. A szerbiai doktorandusz kutatásban ugyancsak rákérdeztek a külföldi mobilitásra, az adatközlők 27%-a tartózkodott tanulmányi céllal külföldön, annak ellenére, hogy mintegy 50%-uknak lett volna erre lehetőségük, és 96%-uk nagyon fontosnak tartja a tapasztalatszerzés e formáját.

5. Összegzés

Az ARANYMETSZÉS 2013 – Kárpát-medencei doktorandusz életpályavizsgálat vajdasági online kérdőívét a célközönség mintegy 65%-a kitöltötte, így a korábbi találgatások, becslések helyett most már egy vi-

szonylag átfogó, pontos képünk van a vajdasági magyar doktoranduszokról.

Bár a doktoranduszok 62%-a Magyarországon folytatja doktori tanulmányait, a munkahellyel rendelkezők 80%-a mégis Szerbiában dolgozik, és a válaszadók többsége szülőföldjén tervezi az életét annak ellenére, hogy vágyaik nincsenek összhangban az ország intézményi lehetőségeivel, és még a honosítás hosszadalmas és drága procedúrája is előttük áll, ha hazatérnek Magyarországról. Fontos kiemelni, hogy a vajdasági magyarok a kisebbségi státusz ellenére is nagyobb arányban terveznek Szerbiában maradni, mint a szerbiai kutatás adatközlői, akiknek 64%-a nem lát perspektívát az országban.

Míg a migrációs szakirodalom Magyarország mint célország vonzóerejének csökkenő tendenciáját és tranzit-migrációs jelentőségének erősödését hangsúlyozza, addig a vajdasági magyar doktoranduszok esetében megállapítható, hogy számukra az anyaország továbbra is inkább célország.

A doktori tanulmányok elkezdésével vagy a doktori iskola kiválasztásával kapcsolatos motivációik, elsősorban szakmaiak, és a hallgatók bíznak a stúdiumaikba fektetett energia megtérülésében.

A fiatal értelmiség versenyképességi mutatói sok szempontból alacsonynak tűnnek: gyenge mobilitás, nem megfelelő nyelvismeret és ebből következően az idegen nyelvű publikációk, prezentációk alacsony száma jellemző a doktoranduszokra, elsősorban a megkérdezettek mintegy felét jelentő bölcsészettudománnyal és társadalomtudományokkal foglalkozó PhD-hallgatókra.

A kutatás nagyon hasznos tanulságokkal szolgált a Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezetének is, ugyanis a kérdőív végén egy kérdéscsoport a szervezet tevékenységére vonatkozott. Az adatközlők közül 47-en tagjai a szervezetnek, s 13-an tervezik, hogy azok lesznek. A válaszadók a VMDOK legfontosabb ellátandó feladatainak a következőket tartják: az információk áramoltatása, a doktoranduszok összefogása, tudományos kutatások megvalósítása, a doktoranduszok szakmai képviselője helyi és nemzetközi fórumokon, tanácsokban. A kitöltők 1-től 5-ig terjedő skálán osztályozhatták a szervezetet, amely jelesre vizsgázott a 4,47 értékű kapott pontszámmal.

Ferenc Viktória

Kereső kutatók – a kárpátaljai magyar doktoranduszok egzisztenciális, magánéleti és szakmai kihívásai

1. Értelmezési keret: a PhD hallgató-lét mint kereső életszakasz

A PhD hallgatókat vizsgáló legfrissebb nemzetközi szakirodalom arról számol be, hogy ez a korosztály – a megváltozott életkörülmények (globalizáció, technológiai fejlődés) hatására – számos olyan magatartásformát alakított ki, amely az előző generáció tagjaira nem volt jellemző. A mai PhD hallgatók, néhány kivételtől eltekintve, az ún. Y generáció¹ tagjai, vagyis most 18-37 évesek. Az Y generáció egy új típusú nemzedék, fejlődésében a technológia gyors fejlődése játszott rendkívül fontos szerepet. Ezek a fiatalok a modern technikák, számítógépek, notebookok, táblagépek, okostelefonok és az internet nélkül el sem tudják képzelni az életüket, s mindez kutatói viselkedésüket is megkülönbözteti az idősebb generációkétól.²

¹ Ha az 1900-as évek utáni időszakot felosztjuk, akkor ez a generáció a negyedik a sorban. Az ezt megelőző nemzedékeket a következőképpen jelöljük: az 1920 és 1930 között születettek a Veteránok, az úgynevezett Baby boom korszak az 1946 és 1964 között született embereké, míg az X generációhoz az 1965 és 1975 között születettek tartoznak. Az Y-nokat a Z generáció követi, amely 1996-tól napjainkig tart.

² Egy az Egyesült Királyságban végzett kutatás például a Y generációs kutatók és a tőlük idősebb társaik kutatói viselkedését és információkereső technikáit vizsgálva számos különbséget azonosított be a két csoport között. Az Y generációs kutatókra jellemző, hogy kifinomult információkeresők és a komplex információforrások használói, ugyanakkor a kutatás azt mutatta, hogy a megvizsgált doktorandusz hallgatók minden tudományterületen jellemzően nem az elsődleges forrásanyagokat használják kutatásaikban, hanem a másodlagos, az adatokat már feldolgozó szöveg alapú anyagokat (folyóirat cikkek, könyvek) részesítik előnyben. Lásd bővebben: Julie Carpenter, Louise Wetheridge, Sophie Tanner: *Researchers of Tomorrow: the research behaviour of Generation Y doctoral students*. The British Library and HEFCE (2012). Letöltve: <http://www.jisc.ac.uk/media/documents/publications/reports/2012/researchers-of-tomorrow.pdf>; Letöltés napja: 2013-09-01